Universiteit Leiden
The Netherlands

Tussen sociale en regionale variatie: n-deletie bij 18de-eeuwse briefschrijfsters in het Brieven als buit-corpus

Wal, M.J. van der; Simons, T.A.; Caluwe J. De, Keymeulen J. Van

Citation

Wal, M. J. van der, & Simons, T. A. (2010). Tussen sociale en regionale variatie: n-deletie bij 18de-eeuwse briefschrijfsters in het Brieven als buit-corpus. In K. J. V. Caluwe J. De (Ed.), *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent.* (pp. 669-683). Gent: Academia Press. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/16307

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Leiden University Non-exclusive license
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/16307

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Marijke van der Wal & Tanja Simons

Tussen sociale en regionale variatie: n-deletie bij 18de-eeuwse briefschrijfsters in het *Brieven als buit*-corpus

The language history from below approach aims at revealing the linguistic diversity of the past, for which purpose egodocuments written by people of all social ranks are needed. In this case study we examine private letters written by three eighteenth-century female scribes for the phenomenon of n-deletion and its orthographic representation. As contemporary printed sources show hardly any n-deletion, the three scribes from different social ranks vary considerably in their letters. These data can be explained by taking into account both social and regional variation. The case study also shows how exploring the sailing letters in our Letters as loot-corpus changes the traditional view of eighteenth-century linguistic uniformity.

1. Brieven als buit en de 'language history from below'

Het inkleuren van witte vlekken in de taalgeschiedenis is een spannende uitdaging voor historisch taalkundigen (zie Van der Wal 2006). Welke witte vlekken tot onderzoek uitdagen is sterk afhankelijk van het taalkundig paradigma en van de gekozen invalshoek. Vanuit de historische sociolinguïstiek is de gerichtheid op de taal van voornamelijk de hogere maatschappelijke lagen bekritiseerd en is aandacht gevraagd voor de taal van midden- en lagere sociale klassen (zie onder meer Elspass 2007a; Elspass 2007b; Van der Wal 2006). De daarmee geïmpliceerde *language history from below*-benadering vraagt om het onderzoeken van specifiek tekstmateriaal: geen gedrukte werken van auteurs uit de sociale bovenlaag, maar handschriftelijk materiaal van scribenten uit alle lagen van de maatschappij. Dat materiaal bevindt zich veelal in archieven en het betreft in principe een scala aan documenten: van formele verzoeken tot informele privébrieven en diverse documenten daar tussenin. Informele privébrieven zijn het meest belovend, omdat is gebleken dat die met hun *language of immediacy* het dichtst bij de gesproken taal staan (Koch & Oesterreicher 1985; Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2003:29). Privébrieven zouden dus toegang kunnen geven tot het alledaagse gesproken Nederlands van lagere en middenklassen: *in principe,* want er is analyse voor nodig en het briefmateriaal moet in ruime mate voorhanden zijn. De herontdekte enorme collectie *sailing letters* in de National Archives

(Kew, UK) maakt het mogelijk om dergelijk sociohistorisch onderzoek uit te voeren.[1] Onder de ongeveer 40.000 Nederlandse brieven bevinden zich zo'n 15.000 privébrieven. Ze werden door Engelse kapers in de zeventiende, achttiende en begin negentiende eeuw buit gemaakt en zijn afkomstig van afzenders uit alle lagen van de samenleving, mannen zowel als vrouwen.[2]

De *sailing letters* staan centraal in ons Leidse onderzoeksprogramma *Brieven als buit* waarin wij het alledaagse zeventiende- en achttiende-eeuwse taalgebruik trachten te achterhalen.[3] In dit artikel willen wij laten zien met welke complexe problematiek rekening gehouden moet worden bij de analyse van het *sailing letters*-materiaal. Verder willen wij aan de hand van een specifiek verschijnsel, *n*-deletie, aantonen dat de sociohistorische benadering, primair gericht op sociale taalvariatie, vruchtbaar is. Die benadering betekent niet dat regionale taalvariatie, het specialisme van Magda Devos, buiten beschouwing blijft. Integendeel, het betrekken van regionale variatie bij de resultaten blijkt een opmerkelijk verschijnsel te kunnen verklaren.

2. Complexe problematiek: afzender/scribent, sociale laag en taalnormering

Voordat we brieven van afzenders uit verschillende sociale lagen gaan onderzoeken, moeten we er zeker van zijn dat de afzenders ook daadwerkelijk de brieven hebben geschreven. Al was de alfabetiseringsgraad in de Nederlanden in de zeventiende en de achttiende eeuw relatief hoog, velen konden immers niet lezen en schrijven (Frijhoff & Spies 1999:237; Van der Wal 2006). Zij die konden lezen waren lang niet altijd in staat om te schrijven, omdat schrijven na het lezen werd aangeleerd en gepaard ging met extra kosten (Blaak 2004: 13; Kuijpers 1997: 501; Van der Wal 2002: 9-13). Wie had leren schrijven, had bovendien lang niet altijd genoeg schrijfervaring om een brief op te stellen. Analfabeten, semi-analfabeten of weinig schrijfvaardigen moesten de hulp inroepen van beroepsschrijvers of schrijfvaardigen in hun naaste omgeving die we sociale scribenten noemen. We hebben dan dus te maken met een zo geheten *encoder* (de beroepsschrijver of de sociale scribent) naast de afzender. In ons onderzoek is het cruciaal om vast te stellen of we met autografen te maken hebben of niet. Daarvoor hebben wij de identificatieprocedure LIP (= *Leiden Identification Procedure*) ontworpen, die hier niet verder aan de orde kan komen (zie Nobels & Van der Wal 2009). De brieven die wij voor dit artikel hebben

---

1 Zie voor de verkenning van de *sailing letters* Van Gelder 2006 en *Koninklijke Bibliotheek /Sailing Letters*: *www.kb.nl/sl/index.html*.

2 Zie voor een eerste onderzoek naar de afzenders Van der Wal (2008:95). Deze steekproef is inmiddels ruimschoots bevestigd in ons lopende onderzoek.

3 Het *Letters as loot-/ Brieven als buit*-programma wordt gefinancierd door NWO. Zie voor nadere info www.brievenalsbuit.nl.

geselecteerd zijn autografen van drie vrouwen: Anna Maria van der Sluijs-Tulleken, Debora van Spall-Rademaker en Antje Cornelis.

De geselecteerde brieven komen uit ons achttiende-eeuws subcorpus dat de jaren 1776 tot 1784 beslaat, de periode van de Vierde Engelse Oorlog en de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog.[4] De drie scribenten behoren tot ongeveer dezelfde relatieve leeftijdsgroep: ze hebben volwassen kinderen en twee van hen ook kleinkinderen. De brieven leveren ons slechts de naam van de afzender en de naam en het adres van de geadresseerde. Meer details moeten we zoeken in trouw- en doopregisters van gemeentelijke archieven en in toevallige bronnen. Op grond van die externe gegevens moeten we trachten te bepalen tot welke sociale groep de briefschrijfsters behoren. De indeling in een maatschappelijke laag is niet eenvoudig of onproblematisch. Allereerst is er de vraag, die ook in internationaal onderzoek herhaaldelijk naar voren is gekomen, hoe gedetailleerd de indeling in maatschappelijke lagen voor een periode uit het verleden moet zijn (zie Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2003:136-138). Binnen ons *Brieven als buit*-onderzoek gaan wij uit van een vierdeling in hogere klasse, hogere middenklasse, lagere middenklasse en lagere klasse, maar daarmee is de daadwerkelijke indeling van scribenten nog niet altijd eenvoudig.[5] Daarvoor zijn informatie over de sociale status van uiteenlopende beroepen en andere gegevens over de maatschappelijke positie van de scribenten nodig. Bovendien is het relevant waar mogelijk de opleiding van scribenten bij het onderzoek te betrekken: opleiding en sociale klasse zijn weliswaar aan elkaar gerelateerd, maar ze overlappen elkaar niet geheel.[6]

Onze drie vrouwelijke scribenten hebben we uitgekozen op hun verschillende sociale achtergrond: Anna Maria van der Sluijs-Tulleken als representant van de hogere klasse, Debora van Spall-Rademaker als representant van de hogere middenklasse en Antje Cornelis als vertegenwoordigster van de (lagere) middenklasse.[7] In eerdere publicaties is al aangetoond dat Nederlandse egodocumenten zoals dagboeken en privébrieven veel meer taalvariatie laten zien dan gedrukte bronnen (Van der Wal 2007a, Rutten 2008). Tegelijkertijd is ook benadrukt dat egodocumenten niet eenvoudigweg de gesproken taal weerspiegelen, maar zeker ook de aangeleerde geschreven taal (Van der Wal 2007a: 94-95). Het uiteenrafelen van gesproken taal en de door taalnorme-

---

4 Deze doorsnede in het materiaal wordt onderzocht in het subproject *A perspective from below. Private letters versus printed uniformity (1776-1784)* uitgevoerd door aio Tanja Simons.

5 Ter vermijding van misverstanden merken we hier op dat we het woord *klasse* gebruiken als synoniem voor sociale laag en niet in de striktere negentiende-eeuwse zin.

6 Zie ook Elspass (2005:46) die bij zijn onderzoek van negentiende-eeuwse Duitse migrantenbrieven niet alleen een onderscheid maakt tussen scribenten met elementaire en met gevorderde opleiding, maar ook een schaal van onervaren tot en met ervaren schrijfvaardigheid hanteert.

7 Met 'representant' en 'vertegenwoordigster' willen wij niet beweren dat die geledingen uniformiteit vertoonden. Dat zal nu juist in het onderzoek al of niet moeten blijken.

ring beïnvloede geschreven taal is dan ook een nadrukkelijke opgave. Dat geldt ook voor de geselecteerde brieven waarin wij het verschijnsel *n*-deletie onderzoeken. In de onderwijspraktijk hebben alle drie de vrouwen leren schrijven en zullen zij ook in aanraking zijn gekomen met normatieve opvattingen over specifieke regionale of sociale taalvarianten. Als illustratie van die normatieve onderwijspraktijk geven wij een voorbeeld uit het elementair onderwijs, het type onderwijs dat minimaal door alle drie de vrouwen zal zijn gevolgd. In het *Haagsch Nederduitsch woordenboekje; ten dienst der eerste schoolmeesteren en schoolmeesteressen* uit 1780, dat al vijftig jaar eerder was opgesteld door een anonieme schoolmeester, worden voorbeelden van goed en van slecht taalgebruik gegeven (Van der Wal 2006: 17-20; Van der Wal 1994: 235-240).[8] Onacceptabele regionale of sociale varianten, in het woordenboekje slechte woorden en straattaal genoemd, moesten vermeden worden zowel in het spreken als in het schrijven. Het zijn onder meer afgekeurde leenwoorden versus aanbevolen purismen, klankvarianten als *seuven* tegenover *zeven*, aanspreekvormen als *zullie* tegenover *zylieden*, epenthese als *mellik* tegenover *melk* en apocope of *n*-deletie als bij *ete; panne* tegenover *eten; pannen*. Uit dit laatste voorbeeld blijkt dat *n*-deletie tot de bekritiseerde verschijnselen in de onderwijspraktijk behoorde.

3. De scribenten van de geselecteerde brieven

In ons corpus bevinden zich vier brieven van Anna Maria van der Sluijs-Tulleken, 4602 woorden in totaal.[9] Van der Sluijs was getrouwd met Jan Anthony Bert die een hoge positie bekleedde in het graafschap Buren. Na zijn overlijden trouwde ze met Wybrand Hermanus van der Sluijs, raad in de vroedschap van Schoonhoven. Allebei haar echtgenoten hadden hoge posities in Holland en behoorden tot de hogere klasse. Van der Sluijs-Tulleken runt zelf een plantage in Demerary, een Nederlandse nederzetting in het huidige Guyana, terwijl haar echtgenoot in Holland verblijft.

Debora van Spall-Rademaker schrijft uitgebreide brieven naar haar twee zonen die voor de VOC in Cochin (India) werken. Haar vier brieven in ons corpus omvatten 7912 woorden.[10] De Van Spalls, die in Utrecht wonen, waren een familie uit de hogere middenklasse. Echtgenoot Pieter van Spall was secretaris van het kapittel van Sint Pieter in Utrecht. Hij schat de schrijfkwaliteiten van zijn vrouw laag in, want hij laat haar alleen maar haar naam onder zijn brieven zetten en merkt daarbij – in de woorden van Debora - op: “als ik Dodt ben dan kan Jan geen brieven krijgen want je kant je nam niet goet schryven”. Intussen schrijft Debora in het geheim lange

---

[8] Het Haags woordenboekje is uitsluitend illustratief bedoeld voor een normatieve onderwijspraktijk. Wij suggereren niet dat de briefschrijfsters door dit werkje beïnvloed zouden zijn.

[9] De brieven bevinden zich in HCA 30-330 en HCA 30-342 in de National Archives (Kew).

[10] De brieven bevinden zich in HCA 30-719-1 in de National Archives (Kew).

brieven naar haar kinderen. Uit nog ander commentaar in de brieven maken we op dat het bepaald geen goed huwelijk was; Debora en haar man ruziën voortdurend, meestal over geld. Ondanks de opmerking van haar man, laten de brieven zien dat zij uitstekend in staat was om te schrijven, al is haar handschrift niet zo vloeiend als dat van Van der Sluijs-Tulleken. In haar brieven vallen ook diverse gestigmatiseerde varianten op: onder meer enkele diminutieven op *–ie* (*hontie* in plaats van *hondje*) en enkele tweeledige negaties die tegen het eind van de achttiende eeuw beslist afgekeurd werden.[11]

De derde briefschrijfster is Antje Cornelis, die in Zijpe boven Alkmaar woonde. We hebben zes brieven van haar met een totaal van 1657 woorden; het zijn brieven gestuurd naar haar man, kapitein Dirk Jansz. Peper.[12] Zij trouwden in 1753 en overleden allebei in 1790. Antje Cornelis en haar man behoren tot de middenklasse of de lagere middenklasse. Antje runt een boerderij en haar brieven gaan meestal over ziekte, familiezaken en het kopen van vee.

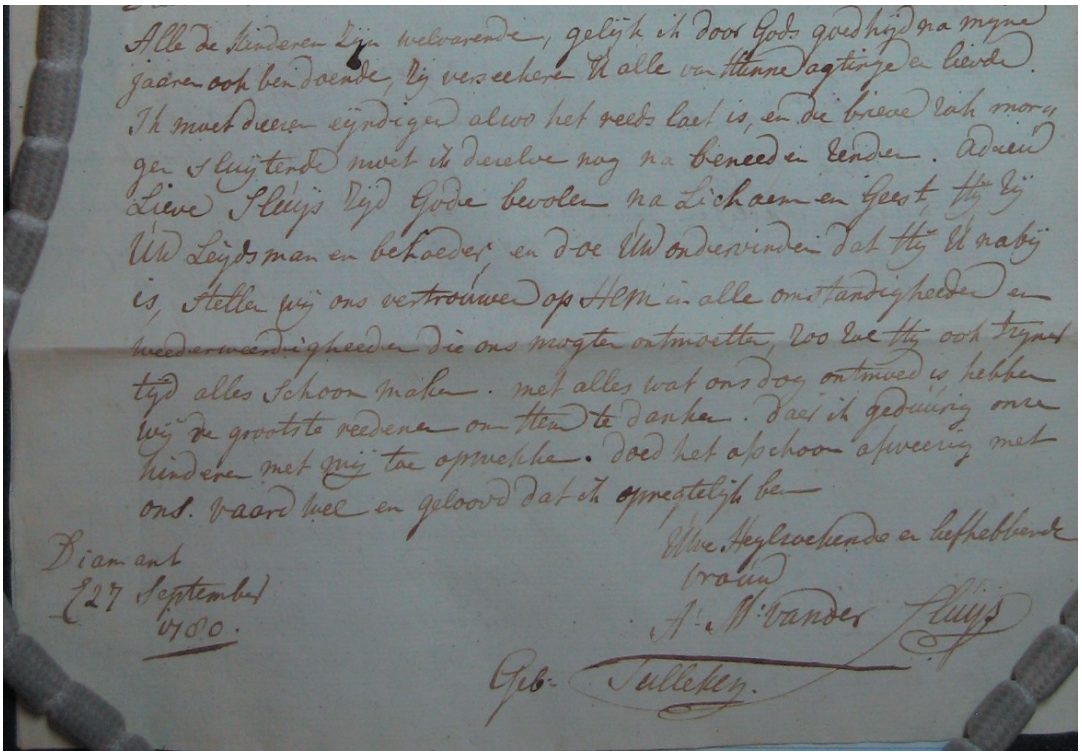

Handschrift van Anna Maria van der Sluijs-Tulleken

---

[11] Zie hiervoor schoolmeester Jan van Belle in zijn *Korte Wegwyzer* (Van der Wal & Van Bree 2008: 217-218).

[12] De brieven bevinden zich in HCA 30-339 in de National Archives (Kew).

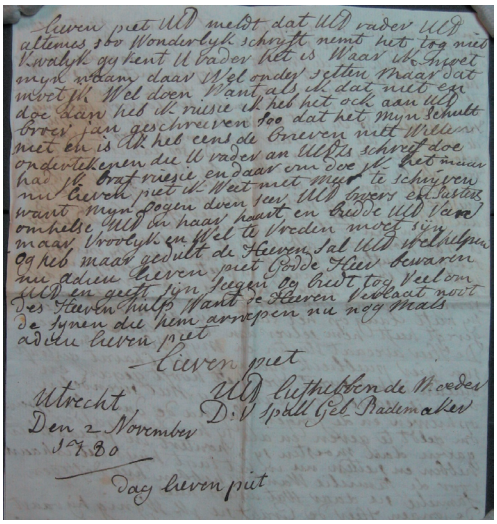

Handschrift van Debora van Spall

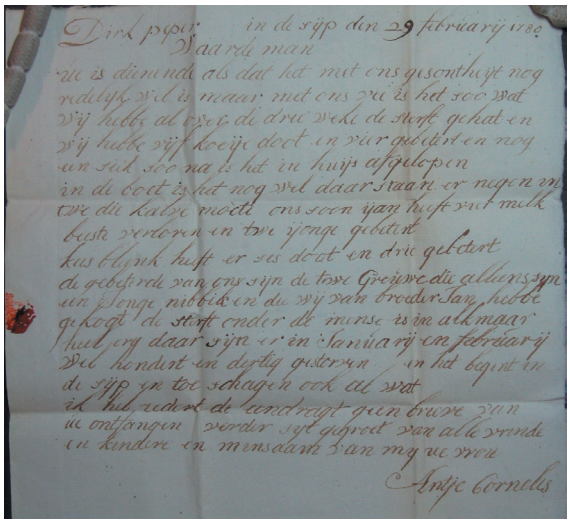

Handschrift van Antje Cornelis

4. n-deletie bij de scribenten

In het hedendaagse gesproken Nederlands wordt in meervouden als *boeken, stoelen* en werkwoordsvormen als *spreken* (infinitief of tegenwoordige tijd meervoud), *spraken, gesproken* de slot-*n* in een groot gedeelte van het taalgebied gedeleerd: alleen sprekers uit het noord-oosten en zuid-westen handhaven meestal de slot-*n*.[13] De realisatie van de slot-*n* is wel variabel en hangt af van het soort van taalgebruik: in voorgelezen teksten en bij nadrukkelijk spreken bijvoorbeeld wordt ook in een *n*-deletiegebied de slot-*n* vaak behouden. Ook zijn er fonologische condities die het behoud van de slot-*n* bevorderen namelijk wanneer deze optreedt voor een vocaal zoals in *wij lezen in dit boek.* Naast *n*-deletie (of *n*-behoud) in het suffix, dat verschillende morfologische functies heeft, kan er ook van *n*-deletie sprake zijn in de slot-*n* van de woordstam zoals in *molen, boven, open, even.* Er zijn aanwijzingen dat zowel in het standaard-Nederlands als in de Nederlandse dialecten *n*-deletie eveneens aan morfologische condities onderhevig is (Goeman 2001; De Wulf & Taeldeman 2001; Van de Velde & Van Hout 2003).[14] In de hedendaagse orthografie wordt de slot-*n*, ongeacht de uitspraak, altijd weergegeven.

---

13 Zie De Wulf & Taeldeman (2001: 23-25) voor een precies overzicht van de hedendaagse dialectsituatie.

14 Van de Velde & Van Hout (2003) deden experimenteel onderzoek naar externe factoren en interne factoren als woordklasse-effect, suffix-effect en morfeemeffect (verschil tussen mono- en polymorfematische woorden) in het Standaard-Nederlands van Nederlanders en Vlamingen. Goeman (2001) onderzocht de dialecten van Nederland, De Wulf & Taeldeman (2001) de zuidelijke dialecten.

Voor de anonieme Haagse schoolmeester was *n*-deletie niet alleen onacceptabel in geschreven maar ook in gesproken taal. Hij geeft diverse voorbeelden van 'slechte woorden' zonder slot-*n* en plaatst daar de juiste vorm tegenover:

	uitspraak	'verbetering'
nominaal:	*kippe*	*kippen*
	meide	*meiden*
verbaal:	*roke*	*rooken*
	komme	*koomen*
	gooje	*goojen*

Al eerder hadden grammatici *n*-deletie afgekeurd. Petrus Leupenius noemde het, zowel in gesproken als in geschreven taal, een slechte gewoonte van de Nederlanders (Leupenius, 1653:59; Triviumeditie p. 43) en volgens Christiaan van Heule was het 'tegens des spraekx natuyre' (1625: 117; Triviumeditie p. 91). Van Heule meldt bovendien dat *n*-deletie vooral plaatsvond in de gesproken taal van inwoners van de provincie Holland.

Hoe ook de gesproken werkelijkheid was, in de achttiende eeuw vertonen gedrukte teksten nauwelijks een spoor van *n*-deletie zoals ook ons achttiende-eeuws referentiecorpus laat zien.[15] De norm in gedrukte teksten voor de periode van de onderzochte brieven lijkt dan ook evident: *n*-deletie moet vermeden worden. Onze eerste briefschrijfster, Anna van der Sluijs-Tulleken houdt zich vrijwel perfect aan de regel om een slot-*n* te schrijven. Haar brieven laten slechts drie keer *n*-deletie zien en het betreft steeds werkwoordsvormen:

(1) en liet hem **raade** van wie dezelve was (infinitief)
(2) en dien train [=menigte] moetten ook t'**Eette** gegeeven worden (infinitief)
(3) zoo veel daer op te teekeen als zij laden **konde** (verleden tijd meervoud)

Deze drie voorbeelden op 4602 woorden mogen we als *slips of the pen* beschouwen.

In de brieven van Debora van Spall-Rademaker treffen we negen voorkomens van *n*-deletie aan, twee nominale en zeven verbale:

---

[15] Ons gebruikte referentiecorpus bestaat uit tien prozateksten, een tekst per decennium. Alle teksten zijn digitaal beschikbaar via www.dbnl.nl (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren). Per tekst is een passage van ongeveer 1000 woorden onderzocht. Er is slechts één evident voorkomen van *n*-deletie aangetroffen bij Le Francq van Berkhey. Zie de bibliografie voor de samenstelling van het referentiecorpus.

(4) dat ik de **schulde** gemackt hebt
(5) wy syn van het jaar en wel uyt de **schulde** geholpen
(6) aan de Graf van regteren **gesonde** (voltooid deelwoord)
(7) de presenten die myn Heer Moems myn over 2 jaar **gesonde** heeft syn weer **angehodde** [gestopt] (2 x voltooid deelwoord)
(8) Ued broers en susters **omhelse** Ued in haar haart en **biedde** Ued […] (meervoud tegenwoordige tijd)
(9) ik en myn kienderen **erkenne** UEd: als een vader van ons (meervoud tegenwoordige tijd)
(10) dat UED allen drie nog mag gespart **worde** (infinitief)

Op het totale aantal van 7912 woorden is dat niet veel en wanneer wij deze gevallen afzetten tegen de 192 *n*-spellingen bij zowel meervoudige als enkelvoudige zelfstandige naamwoorden (163 + 29) en tegen de 479 reguliere verbale *n*-spellingen gaat het om 1 % respectievelijk 1,5 %. Wat echter daarnaast in het oog springt is dat Van Spall heel wat hypercorrecties schrijft. Naast nominale gevallen als *omen, tanten, vreeden, willen* [16] zijn het verbale voorbeelden bij enkelvoudige personen in de tegenwoordige of verleden tijd:

(11) [ik] **hopen**
(12) hy **vertrouwen**
(13) daar ik seer na **verlangen om**
(14) wat **moeten** ik aanwen
(15) het **souden**
(16) ik **wensten**
(17) [ik/hij] **sijden**
(18) hij **erkenden** als

Nu zijn er onder de 47 nominale en 23 verbale hypercorrecties gevallen die als naamvalsvorm beschouwd kunnen worden of waarin de –*n* als hiaatdelger opgevat kan worden. Vergelijk voor dat laatste bijvoorbeeld (13), (14) en (18). Wanneer we mogelijke naamvalsvormen (7 nominale gevallen) en hiaatdelgers (10 nominaal, 11 verbaal) buiten beschouwing laten, moeten we nog steeds rekenen met 30 nominale en 12 verbale hypercorrecties, aardig wat meer dan de gevallen van *n*-deletie.

---

[16] Debora van Spall gebruikt *heeren* om God aan te duiden. Ook de combinatie *God de Heeren* komt voor (2-1-2008 082-093, r. 388). Verder zijn er ook twee voorkomens van *God de Heer* (2-1-2008 094-102, r. 43 en r. 258). Om een persoon aan te duiden, gebruikt Van Spall telkens *heer* (*Myn Heer, de heer,* of *Heer …* [naam]).

Onthullen deze hypercorrecties nu dat Van Spall zich bewust was van de spellingregel ten aanzien van de sjwa, zelfs wat te bewust, een reden waarom ze fouten maakte? Of ligt de zaak toch nog anders? Wanneer we de brieven nader bekijken valt op dat bij de attributieve adjectieven zeer frequent de sjwa wordt weergegeven met –*en*: *lieven, groten, braven, so verren van.* Er zijn maar enkele uitzonderingen zoals *UED liefhebbende en bedroefde Moeder.*[17] We moeten concluderen dat Van Spall consequent een sjwa in enkelvoudige substantieven (*tanten, dienaressen*), meervoudige substantieven, attributieve adjectieven, infinitieven, voltooid deelwoorden, meervoudige persoonsvormen zowel presens als preteritum met -*en* weergeeft.[18] Er is maar een gering aantal uitzonderingen op die regel zoals we hebben gezien: de eerder genoemde gevallen van *n*-deletie en de enkele attributieve adjectieven op –*e*. Bij lidwoorden en bij het voorzetsel/partikel *te* treffen we echter nooit –*en* aan. Van Spall schrijft dus geen hypercorrecties, maar zij hanteert een andere spellingregel voor de weergave van de sjwa.

Hoewel de brieven van Antje Cornelis niet zo uitvoerig zijn als die van Van der Sluijs en Van Spall, krijgen we toch een duidelijk beeld, dat treffend wordt geïllustreerd met het volgende citaat:

(19) het is hier soo kout dat er geen gras nog
hooij kan **wasse** wij **hebbe** van de winter
voor 80 gulden an hooij gekogt
de **lammere** sijn duur maar de
koeije sijn schant goetkoop
op de **markte** verder weet ik geen sonders

Al haar nominale meervoudsvormen (54 gevallen) vertonen *n*-deletie.[19] De enkelvoudige zelfstandige naamwoorden eindigend op –*en* laten evenwel geen *n*-deletie zien:

morgen	(hier: oppervlaktemaat; vier voorkomens);
gulden	(vijf voorkomens, waarvan twee keer hiaatdelger);
segen	(twee voorkomens, beide keren hiaatdelger);
het boeren	'de activiteit van het runnen van een boerderij' (twee voorkomens, een keer mogelijk hiaatdelger).

---

[17] Een telling in Debora's uitvoerigste brief (2-1-2008 082-093; 3900 woorden) levert 112 gevallen van attributieve adjectieven met –*en* en slechts 8 gevallen met –*e* op. Onder die laatste bevinden zich 5 samenstellingen: *grotevader, groetemoeder* (2)*, oudeluy* (2).

[18] Het bijwoord *mede* treffen we ook aan als *meden.*

[19] Het meervoud *magen*, dat één keer optreedt, is niet meegeteld omdat dit voorkomt in de aanhef (*waarde magen*) en wellicht onderdeel is van een aangeleerde formule.

Bij de werkwoordsvormen krijgen we het volgende beeld:

	finiet werkwoord	**infinitief**	**voltooid deelwoord**
n-deletie	23 (100%)	21 (84%)	0 (0%)
n-behoud	0 (0%)	4 (16%)	19 (100%)

Antje Cornelis deleert dus altijd de slot-*n* in finiete werkwoorden, ze deleert bij verreweg de meeste infinitieven, maar nooit in voltooid deelwoorden. Hypercorrecties worden bij haar niet aangetroffen.

5. Tussen sociale en regionale taalvariatie

We kunnen het beeld van *n*-deletie bij de drie briefschrijfsters van verschillende sociale achtergrond als volgt samenvatten:

Anna Maria van der Sluijs-Tulleken hogere klasse	geen *n*-deletie (enkele *slips of the pen*)
Debora van Spall-Rademaker hogere middenklasse	nauwelijks *n*-deletie (1 tot 1,5 %),maar hanteert kennelijk een andere spellingregel voor weergave sjwa
Antje Cornelis (lagere) middenklasse	*n*-deletie bij nominale meervouden; geen deletie bij enkelvoudige substantieven; *n*-deletie bij finiete werkwoorden en infinitieven; geen *n*-deletie bij voltooid deelwoorden.

Dit zijn heel andere resultaten dan we in het referentiecorpus aantreffen. De schrijfpraktijk van Van der Sluijs-Tulleken duidt erop dat zij zich als persoon uit de hogere klasse (met een bepaald opleidingsniveau) bewust was van de conventionele spellingregel om de slot-*n* weer te geven. Van Spall, behorend tot de hogere middenklasse, is redelijk consequent in haar spelling, maar gaat van een andere spellingregel uit dan de conventionele: zij geeft een sjwa meestal weer met –*en*. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of dit een bestaande conventie was dan wel een individuele schrijfpraktijk. Antje Cornelis geeft ons met haar systematische *n*-deletie een ander beeld. Het is een beeld dat aardig overeenkomt met de praktijk van haar wat jongere tijdgenote Christina van Steensel, eveneens behorend tot de middenklasse en afkomstig uit Delft (Van

der Wal 2006: 12-15; Van der Wal 2007b: 470-472).[20] Allebei vertonen ze *n*-deletie in hun brieven, maar er is een verschil bij de voltooid deelwoorden: Christina van Steensel deleert de slot-*n* consequent ook in de voltooid deelwoorden en enkelvoudige substantieven, terwijl Antje in die gevallen systematisch de slot-*n* weergeeft. Dit verschil vraagt om een verklaring en de vraag komt op of Antje Cornelis de slot-*n* in voltooide deelwoorden en enkelvoudige substantieven soms daadwerkelijk uitsprak. Het is tijd om aandacht te besteden aan de regionale diversiteit van *n*-deletie en *n*-behoud.

We hebben geen detailinformatie over de achttiende-eeuwse regionale diversiteit van *n*-deletie. We weten alleen dat *n*-deletie in de zeventiende eeuw voorkwam en dat het, volgens Van Heule, een kenmerk van het Hollandse dialect was. Van der Sluijs-Tulleken woonde een deel van haar leven in de provincie Holland en Van Spall-Rademaker in de provincie Utrecht. Beide vrouwen woonden dus in een gebied met *n*-deletie en niet in het noord-oosten of het zuid-westen waar de slot-*n* nog steeds wordt uitgesproken. Hoewel de huidige regionale variatie zeker verschilt van de achttiende-eeuwse, zijn dialectkenmerken ook vaak conservatief. Daarom is het, bij gebrek aan andere informatie, toch nuttig om de MAND (Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten) te raadplegen voor het huidige dialect in Noord-Holland, in het bijzonder dat rond Schagen waar Antje woonde.[21] In dat gebied blijkt *n*-deletie in nomina, infinitieven en finiete werkwoorden voor te komen, maar niet in voltooid deelwoorden en weinig bij enkelvoudige substantieven.[22] Dit gegeven kan een aanwijzing zijn dat de slot-*n* bij het voltooid deelwoord en het enkelvoudige substantief deel uitmaakte van Antje Cornelis' idiolect of regiolect. Daarmee zouden de opmerkelijk consequente uitzonderingen in haar *n*-deletiepraktijk verklaard worden. Werpt de huidige regionale diversiteit soms ook licht op Debora van Spalls opmerkelijke *en*-spelling zouden we ons nu nog kunnen afvragen? Dat is niet aannemelijk. Er zijn weliswaar (zuidelijke) dialecten waar bij attributieve adjectieven een genus-*n* (bij mannelijke woorden) onder bepaalde fonologische condities behouden blijft, maar Van Spalls praktijk is niet beperkt tot mannelijke woorden en specifieke fonologische condities. Haar opmerkelijke spelling reflecteert niet de gesproken werkelijkheid.[23]

---

[20] Christina van Steensel trouwde in 1782 (bijna dertig jaar later dan Antje Cornelis) en heeft jonge kinderen ten tijde van de correspondentie. Haar brieven behoren niet tot het *Brieven als buit*-corpus; ze zijn te vinden in het Persoonlijk Archief Malherbe (PA 296 Stadsarchief Amsterdam). Zie ook Malherbe & Van Steensel (1994).

[21] Voor Noord-Holland en Schagen zijn zowel kaarten van de MAND (dl. I: 16, 17, 18, 25, 26, 27 en dl. II: 54, 55,58, 59,60,64,65,68,69,70) geraadpleegd als de digitale versie http://www.meertens.knaw.nl/projecten/mand; http://www.meertens.knaw.nl/mand/database/.

[22] Zie voor zulke verschillen naar woordsoort ook Goeman (2001).

[23] We vermelden hier nog dat de provincie Utrecht in de MAND een enigszins gemêleerd beeld geeft:

6. Conclusie

Uit de vergelijking van onze drie scribenten met uiteenlopende sociale en regionale achtergrond, Van der Sluijs-Tulleken (hogere klasse; Demerary, Schoonhoven), Spall-Rademaker (hogere middenklasse; Utrecht) en Antje Cornelis (lagere middenklasse; Zijpe), blijkt de waarde van de sociohistorische benadering en van het *Brieven als buit*-corpus. Voor onze testcase, *n*-deletie, zijn de verschillen met het referentiecorpus en de onderlinge verschillen binnen het corpus duidelijk geworden. Wanneer de brieven uitsluitend vanuit regionale variatie waren benaderd, zouden de opmerkelijke verschillen tussen de drie scribenten niet zijn te verklaren. Na een eerste sociolinguïstische verklaring heeft aandacht voor regionale variatie in tweede instantie licht geworpen op Antje Cornelis' opmerkelijke *n*-behoud in specifieke categorieën bij een verder vrijwel consequente praktijk van *n*-deletie. Dit illustreert dat men ook bij een sociohistorische benadering voortdurend rekening moet houden met regionale diversiteit. Door dit te doen konden we vaststellen dat de geschreven taal van Antje Cornelis wat *n*-deletie en *n*-behoud betreft haar gesproken taal weerspiegelt. Dat is niet het geval bij de scribenten uit de hogere klasse en de hogere middenklasse: zij hanteren spellingregels die van de gesproken realiteit afwijken, maar onderling verschillen. Alleen al op dit ene onderzochte verschijnsel bij slechts drie scribenten wordt het traditionele beeld van achttiende-eeuwse uniformiteit vervangen door opmerkelijke diversiteit die bij de verdere exploratie van het *sailing letters*-materiaal alleen maar evidenter zal worden.

Bibliografie

Blaak, Jeroen (2004), *Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1642-1770.* Hilversum, Verloren.

De Schutter, G., B. van den Berg, T. Goeman & Th. de Jong (2005), *Morfologische Atlas van de Nederlandse dialecten Deel I.* Amsterdam, Amsterdam University Press.

De Wulf, Chris & Johan Taeldeman (2001), Apocope en insertie van –*n* na sjwa in de zuidelijke Nederlandse dialecten: conditionering en geografie. *Taal & Tongval. Themanummer 14: De variabiliteit van de –(∂)n in het Nederlands*, 7-51.

Elspass, Stephan (2005), *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert.* Tuebingen, Niemeyer.

Elspass, Stephan (2007a), A twofold view 'from below': New perspectives on language histories -and language historiographies. In: Elspass, Stephan e.a. (eds.), *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000),* 3-9.

---

meest *n*-deletie bij verbale vormen, maar bij zelfstandige naamwoorden meervoud ook wel voorbeelden van *n*-behoud.

Elspass, Stephan (2007b), 'Everyday language' in emigrant letters and its implications for German historiography – the German case. In: *Multilingua* 26, 151-165.

Elspass, Stephan, Nils Langer, Joachim Scharloth & Wim Vandenbussche (red) (2007), *Germanic Language Histories from Below (1700–2000)*. Berlin/ New York, De Gruyter.

Frijhoff, W. & M. Spies (1999), *1650. Bevochten eendracht.* Den Haag, SDU.

Goeman, Ton (2001), Morfologische condities op n-behoud en n-deletie in dialecten van Nederland. *Taal & Tongval. Themanummer 14: De variabiliteit van de –(∂)n in het Nederlands*, 52-88.

Goeman, Ton, Marc van Oostendorp, Pieter van Reenen, Oele Koornwinder, Boudewijn van den Berg, Anke van Reenen (2008), *Morfologische Atlas van de Nederlandse dialecten Deel II.* Amsterdam, Amsterdam University Press.

J.A.V.H. (1780), *Haagsch Nederduitsch woordenboekje; ten dienst der eerste schoolmeesteren en schoolmeesteressen*. 's Gravenhage, Mensert.

Koch, Peter & Wulf Oesterreicher (1985), Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. In: *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15–43.

Kuijpers, Erika (1997), Lezen en schrijven. Onderzoek naar het alfabetiseringsniveau in zeventiende-eeuws Amsterdam. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 23/4, 490-522.

Leupenius, Petrus (1653), *Aanmerkingen op de Neederduitsche taale (1653) en Naaberecht (1654),* . Triviumeditie W.J.H. Caron (ed.) 1958. Groningen, Wolters-Noordhoff.

Malherbe, Jean & Christina van Steensel (1994), *'Het is of ik met mijn lieve sprak'. Briefwisseling 1782-1800,* Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Anje Dik en Dini Helmers. Hilversum, Verloren.

MAND: G. de Schutter e.a. (2005) en T. Goeman e.a. (2008).

Nevalainen, T & H. Raumolin-Brunberg (2003), *Historical Sociolinguistics: Language Change in Tudor and Stuart England*. London, Pearson Education.

Nobels, Judith & Marijke van der Wal (2009), Tackling the Writer-Sender Problem: the newly developed Leiden Identification Procedure (LIP). In: *Internet Journal Historical Sociolinguistics and Sociohistorical Linguistics* 9.

Rutten, Gijsbert (2008), Standaardvariatie in de achttiende eeuw. Historisch-sociolinguïstische verkenningen. In: *Nederlandse Taalkunde* 13, 34-59.

Van der Wal, Marijke J. (1994), Straattaal en slechte woorden: sociolinguïstische onderscheidingen in observaties en taalbeschouwing vóór 1800. In: *Wat oars as mei in echte taal*, Fryske Stúdzjes ta gelegenheid fan it ôfskie fan prof.dr. A. Feitsma as heechlearaar Fryske Taal en Letterkunde, red. Ph.H. Breuker, H.D. Meijering & J. Noordegraaf. Leeuwarden/Ljouwert, Fryske Akademy, 231-244.

Van der Wal, Marijke (2002), De mens als talig wezen: taal, taalnormering en taalonderwijs in de vroegmoderne tijd. In: *De zeventiende eeuw* 18, 3-16.

Van der Wal, Marijke (2006), *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis.* Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Van der Wal, Marijke (2007a), Eighteenth-century linguistic variation from the perspective of a Dutch diary and a collection of private letters. In: Elspass, Stephan e.a. (red) (2007), 83-96.

Van der Wal, Marijke (2007b), 'Het is of ik met mijn lieve sprak'. Laat-achttiende-eeuws chatten in historisch-sociolinguistisch perspectief. In: Fons Moerdijk, Ariane van Santen & Rob Tempelaars (red.), *Leven met woorden. Opstellen aangeboden aan Piet van Sterkenburg bij zijn afscheid als directeur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie en als hoogleraar Lexicologie aan de Universiteit Leiden,* Leiden, Brill, 467-476.

Van der Wal, Marijke (2008), 18de-eeuwse brieven, taalverandering en de 'language history from below'. In: *T.N&A, Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 15, 93-101.

Van der Wal, Marijke & Cor van Bree (2008), *Geschiedenis van het Nederlands,* Houten, Spectrum, Scalaserie, 5e dr.

Van de Velde, Hans & Roeland van Hout (2003), De deletie van de slot-n. In: *Nederlandse Taalkunde* 8, 93-114.

Van Gelder, Roelof (2006), *Sailing Letters. Verslag van een inventariserend onderzoek naar Nederlandse brieven in het archief van het High Court of Admiralty in The National Archives in Kew, Groot-Brittannië.* Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

Van Heule, Christiaan (1625), *De Nederduytsche grammatica ofte spraec-konst.* Leiden, Roels.Trivium-editie W.J.H. Caron (ed.) 1953. Groningen, Wolters-Noordhoff.

Websites

Brieven als Buit / Letters as Loot: www.brievenalsbuit.nl
DBNL: www.dbnl.org
Koninklijke Bibliotheek /Sailing Letters : www.kb.nl/sl/index.html
MAND: http://www.meertens.knaw.nl/projecten/mand
http://www.meertens.knaw.nl/mand/database/

Referentiecorpus

Hendrik Smeeks (1708): *Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes*, eerste hoofdstuk;
J.D. Herlein (1718): *Beschryvinge van de volk-plantinge Zuriname*, vijfde hoofdstuk;
Jacob Campo Weyerman (1726): *Den ontleeder der gebreeken*. Deel 2, no. 1;
Justus van Effen (1733): *De Hollandsche Spectator,* no. 196 van 11 september 1733;
Anoniem (1746): *De volmaakte Hollandsche keuken-meid*, eerste hoofdstuk;
Franciscus Lievens Kersteman (1756): *Zeldzaame levens-gevallen van J.C. Wyerman*, eerste hoofdstuk;

J. le Francq van Berkhey (1769): *Natuurlyke historie van Holland*. Eerste deel, eerste hoofdstuk;
J.F. Martinet (1779): *Kleine katechismus der natuur voor kinderen*, eerste samenspraak;
Simon Stijl (1781): *Het leven van Jan Punt*;
David Nassy (1791): *Geschiedenis der kolonie van Suriname*, deel II, hoofdstuk 1.